

ნაპოლეონ მესამის ცხოვრება

1873 წელი

ზღაპრათ ჩაითვლება იმ კაცის ბედი, რომელიც საიმპერატორო სასახლეში დაბადებულია, იმპერატორის ტახტის მემკვიდრეთ გამოცხადებული ყოფილა, შემდეგში მთელი ოცდაათი წლის განმავლობაში უბრალო მაწანწალასავით დედა-მიწაზე უხეიროთ თრეულა, გამხდარა მერმე უპირველესი განათლებულის და შემძლე ხალხის მოთავეთ და წინმძღოლათ, ოცდაორი წლის განმავლობაში მთელი ევროპის და ქვეყნიერების ბედის-მწყვეტელი ყოფილა და ბოლოს ექსორიაში კვდება, ყველასაგან მოძულეებული და შეჩვენებული. ეს ზღაპრული ბედი ნაპოლეონ მესამის ცხოვრებას შეადგენს, და ცოტაოდნათ რომ დააკვირდეს კაცი ამ ცხოვრებას, იმ წამშივე დაინახავს, რომ მის ბედში ზღაპრული არა ყოფილა რა. მისი ამალღების და დაცემის მიზეზი, მისი ძალა და გავლენა, მისი დიდება დაუმზადებია საფრანგეთის წარსულ ცხოვრებას და, თვითონ ნაპოლეონ მესამე, ისტორიის თვალში, მარტო ხორციელი გამოსახვაა იმ დამოკიდებულების, რომელიც არსებობდა საფრანგეთის ხალხის სხვა-და-სხვა ნაწილებს შუა. ამ დამოკიდებულების და ცხოვრების განხილვა ადვილათ დაგვანახვებს, თუ რა ნამდვილი ძალა ჰქონდა თვითონ ნაპოლეონს, ჰქონია, თუ არა ის ჭკუა და მოხერხება, რომლის სახელი მთელ ქვეყანაში გავარდნილი იყო, და თვითონ იმას მიეწერება მისი ამალღების და დავარდნის ბრალი, თუ სხვა რასმე, ან ვისმე. ამ მიზნის მისაღწევათ საჭიროა თანასწორათ ვუამბოთ მკითხველს ნაპოლეონის ცხოვრება და საფრანგეთის მდგომარეობა ამ უკანასკნელი ორმოცდაათი წლის განმავლობაში.

I

ნაპოლეონ მესამე დაიბადა ტიულორის სასახლეში, პარიჟს, 20 (8) აპრილს 1808 წ. მისი დაბადების დრო უბედნიერესი დრო იყო ბიძამისის დიდებისთვის, და ბონაპარტების სახლობა მაშინ უმაღლესი გავლენის და შეძლების პატრონი იყო. მამამისი ჰოლანდიის ხელმწიფეთ დაესვა მის ძმას. ორი მისი ბიძა, ჟერომი და ჟოზეფი, აგრეთვე ხელმწიფობდნენ, ერთი ვესტფალიაში, მეორე ესპანიაში, და ბიძა კი, ხომ, მთელი ქვეყნის ბრძანებლათ ითვლებოდა. ეს კაცი, რომელმაც ლაგამი აუდვა რევოლუციას საფრანგეთში და ისე ალაგმული რევოლუციის ძალები მიუსია ევროპის ძველ წესს და განწყობილებას, ითვლებოდა იმ დროს ღვთისაგან მოვლენილ გმირათ, რომელსაც მთელი კაცობრიობა ემონებოდა, ხან აღტაცებით, ხან წყევლა-კრულვით და კბილის კრაჭუნით. იმას როდი დაემებდნენ, თუ რა ხეირი მოუტანა საფრანგეთს იმ ცვლილებების და

გაუმჯობესობის შეწყვეტამ, რომელნიც რევოლუციას მოსდევდნენ, და იმ ნიადაგი ომების და ქვეა-ქუხილის გრიალმა, რომლითაც ათრობდა ნაპოლეონი თავის ჯარს და ხალხს. რევოლუციამ რომ ძველი უწესობა მოსპო, ათასი წლის უმსგავსი განწყობილების დანგრევით და ახალი წესის და განმართულების შემოღებით, ეს მაშინ ბევრს როდი ესმოდა. არც ის ახსენდებოდა ვისმე, რომ გამარჯვების კიჟინის დროს ნაპოლეონი ნელ-ნელა და ჩუმ-ჩუმად სპობდა თითოთითოთ იმ ახალ დაწესებულებებს, რომლითაც რევოლუციამ საფრანგეთი გააძლიერა და გააბედნიერა, თან იმ უწინდელ უჟმურ წესს აარსებდა, რომელიც დასცა და მოსპო რევოლუციის ქარმა. გამარჯვების კვამლმა და ხმამ დაუფარა ეს ყველაფერი საფრანგეთის ხალხს, დაავიწყა ანგარიში, მით უფრო, რომ უმჯობესი მხარე რევოლუციის მოქმედებისა ნაპოლეონმა თვითონ მიიწერა და ხალხს თავის საკუთარ შრომად დაანახა. – ხალხი ამას ვერ იგებდა, და გამარჯვების აღტაცებით უფრო და უფრო თვრებოდა. ის კი არავის განუსჯია, რომ ეს მდიდრულად მოკაზმული გმირი სხვის დიდებას ითვისებს, მოტაცებული საუნჯით უხვობს, და ნამდვილი დიდება და საუნჯე კი სხვას ეკუთვნის, იმ კრახას და იმ თაობას, რომელიც ამ გმირმა გაცარცვა და დასტანჯა.

დაუმსახურებელ დიდებას ყოველთვის ლანდათ მოსდევს შინაგანი უკმაყოფილება და ვაივაგლახი. ამ მიზეზით ის ოჯახი, რომელიც მთელ ქვეყანას დიდებულ და ბედნიერ ოჯახად მიაჩნდა, ნიადაგ აყალ-მყალით და წვალებით ატარებდა თავის კერძო ცხოვრებას. ბონაპარტების სახლობაში ყველას ტყვიასავით აწვა ნაპოლეონ პირველის მძიმე ხელი და ნება, მაგრამ ვერც ამ რკინის ხასიათმა გასწვრთნა და გააკეთილშობილა თავისი სახლობის ჯიში და ზნე, მით უფრო, რომ საკუთარი მისი მოქმედება და საქციელი ნამეტან კარგ მაგალითად ვერ ჩაითვლებოდა. განსაკუთრებით უბედური იყო ამ მხრით ნაპოლეონ მესამის დედ-მამის ბედი და მდგომარეობა. მამა მისი ისეთი რბილი და ნება-მიხდილი კაცი იყო, რომელსაც არც სიკეთის ჩადენა შეეძლო, არც სიავის; ბედს რომ მისგან მცირე რამ შრომა მოეთხოვა და თან პატიოსანი ოჯახობა მიეცა მისთვის, ის თავის სიცოცხლეს სინდისიანად და უვნებლად გაატარებდა, და თუ არას არგებდა ქვეყანას, დიდ ვნებასაც არ მოუტანდა, მაგრამ იმას სულ სხვა ბედი არგო მისმა ძმამ. ის დაინიშნა ჰოლანდიის ხელმწიფეთ.

ეს კიდევ არაფერია, რადგანაც ამ მდგომარეობაში მის მაგიერ სხვები შრომობდნენ და მოქმედებდნენ; უარესი უბედურება იმითი დააყენა იმას ნაპოლეონ პირველმა, რომ თავისი გერი, ჰორტანზი ბოჰარნე, ცოლად მიათხოვა.

ეს ქალი ჩინებული ქმნილება იყო მოცეკვართ ყრილობისთვის, რადგანაც იმას არც სილამაზე აკლდა, არც შნო და არც კეკლუცობის ნიჭი. მისი ხასიათი იმ ცივად-აღტაცებული ქალების

ხასიათს ჩამოგავდა, რომელნიც გულით კი ბევრ კეთილ მიზანს ეტრფიან, მის მიღწევას სურვობენ, მაგრამ, თუ ეს მიზანი იმწამსვე ხელში არ ჩაუვარდათ, უცფათ ღონდებიან და ზანტი მუხლ-მოწყვეტით, უმიზნოთ და უაზროთ აჰყვებიან ცხოვრების და გარემოებების ტალღას...

... ყმაწვილს აკვანშივე დაჰყვა საფრანგეთის საიმპერატორო გვირგვინი. იმ დროს ნაპოლეონ პირველს ჯერ შვილი არ ჰყოლოდა, და მის გამო მისი გვირგვინი და ტახტი მისი ძმის ლუის სახლობას უნდა გადასვლოდა. ნაპოლეონ მესამის დედას არც ამ ნათელმა მომავალმა ჩაუდგა ხანგრძლივი ალტაცების სული. შვილის ხასიათის გამოწვევით მაგიერათ, ის მის გართვას და გახალისებას ცდილობდა ყოველთვის, როცა იხსენებდა, რომ სახელმწიფო შვილი ჰყავს, – ესე იგი წელიწადში ორჯერ-სამჯერ...

პატარა ნაპოლეონი შვიდი წლის იყო, როცა ბიძა-მისმა ტახტი და დიდება დაიმხო, და მთელი მისი ოჯახობა საფრანგეთის სამმღვრებიდან გაიდევნა. ყმაწვილს გამზდელათ ერთი აბბატი (მღვდელი) დაუყენეს, რომელსაც მისი ტვინი და გული უნდა აღეზარდა, და, რაღა თქმა უნდა, ეს აბბატი, ჰორტანზის სასიამოვნოთ, მარტო იმ მხრით ხსნიდა თავის მოსწავლის გონებას, რომ ნიადაგ ნაპოლეონ პირველის მოქმედებას და დიდებას უამბობდა... ნაპოლეონის სიყმაწვილემ გერმანიაში გაიარა. ის ახალგაზდა კაცი იყო, როცა დედა მისი შვეიცარიაში გადასახლდა, სადაც იმას ერთი ძველებური კოშკი ეყიდა ტბის პირზე, არანენბერგს. აქ შეისწავლა ნაპოლეონმა სამხედრო მეცნიერება. გაეცნო შვეიცარიის სამხედრო და სამოქალაქო განწყობილებას და შევიდა სამსახურში შვეიცარიის არტილერიაში, იმ მიზნით, საფრანგეთის ხალხმა შეიტყოსო, რომ ბიძი-ჩემის კვალზე დავიარები და სამხედრო საქმეები კარგათ ვიცეო... ამ პარტიის გულის მოსაგებათ ნაპოლეონ მესამე გაერია იმ აჯანყებაში, რომელიც მოხდა რომის პაპის წინააღმდეგ, და რომლის დროს ციებ-ცხელებამ მოჰკლა მისი უფროსი ძმა. ამ ორი მხრით თავის გამოჩენის მეტი არა უქნია რა პატარა ნაპოლეონს თავის ახალგაზდობაში, და ამ ბარგით გადააბიჯა იმან იმ სამზღვარს, რომელიც ახალგაზდობასა და სრულ კაცობას შუაა გაყვანილი.

II

ამასობაში, როგორც ვთქვით, ნაპოლეონის ტახტი დაიმხო და საფრანგეთში უწინდელი მეფეების – ბურბონების – გვარი გამეფდა. ხალხს მართლაც არ უყვარდა ეს მეფეები, რადგანაც მის თვალში იმათი გამეფება ძველი შეუძლებელი წესის და წყობილების აღდგენას ნიშნავდა... ბურბონების დასამარცხებლათ ეს პარტია ნიადაგ იმ იარაღს ხმარობდა, რომ თქვენ უცხო ქვეყნელებმა დაგსვესთ საფრანგეთის ტახტზეო და ამით თქვენ ჩვენი ღირსება დაამცირეთ, ის ღირსება და ის

დიდება, რომლითაც ნაპოლეონის დროს მთელი ევროპა ავიკელითო. ბურბონების დასამცირებლათ ლიბერალები საგანგებოთ აჭარბებდნენ ნაპოლეონის ქებას... ბურბონები კი შეაძულა, მაგრამ ლიბერალების მაგიერ ნაპოლეონის სახელი შეაყვარა.

ბურბონებსა და ლიბერალებს შუა ბრძოლა 1815-დამ დაწყებული 1830-მდი გაგრძელდა, და ამ თხუთმეტი წლის განმავლობაში ეს ბრძოლა ნიადაგ იმ კილოზე იყო, რომ ხალხი უფრო და უფრო უახლოვდებოდა ნაპოლეონის სახელის გადმერთებას და თანდათან ივიწყებდა იმ ლიბერალურ პრინციპებს, რომლის სახელით და სასარგებლოთ ჰქადაგებდნენ ლიბერალები. 1830-ში ბრძოლა ნამეტნათ გაცხარდა... და ქუჩებში ასტყდა სისხლის-მღვრელი «ივლისის ბრძოლა» პარიჟელ ხალხსა და სახელმწიფო ჯარს შუა. სამი დღის და სამი ღამის განმავლობაში იღვარა სისხლი პარიჟის ქუჩებში, სანამ ბოლოს ხალხი გამარჯვებული დარჩა და მეფე – გაქცეული. არეულობა და ბრძოლა იმით შესწყდა, რომ ხალხის წინამძღოლმა დეპუტატებმა და ჟურნალისტებმა მეფეთ ვითომ ლიბერალური სულით აღვსებული პრინცი ამოირჩიეს, ლუი-ფილიპე ორლენელი, რომელიც უწინ გაბუტვით უყურებდა თავისი ნათესავების დიდებას. ლიბერალებმა ეს გაბუტვა სულმადლობის ნიშნათ მიიღეს, და იფიქრეს, ხალხს მეტი სხვა რა უნდაო? ამ რიგათ მოხდა 1830 წლის რევოლუცია, რომელმაც ერთის მხრით, ბურბონების მაგიერ საფრანგეთის ტახტზე ორლენები აიყვანა და მეორეს მხრით, ყველას აშკარათ დაანახა, რომ ერთი ტახტის დამხობა და მეორის აღდგინება მეტის მეტათ ძნელი და შეუძლებელი საქმე როდი ყოფილა საფრანგეთის ხალხისათვისო.

ბონაპარტების ოჯახი ამ ცვლილებამ მადაზე მოიყვანა... ნაპოლეონის ტვინზე ამ ცვლილებას კიდევ ის გავლება ჰქონდა, რომ იმან იგრძნო, თუ რა ხალხის ნაწილი ყოფილა ყველაზე უფრო მკირფასი ამგვარი ცვლილებების დროს, ის შეეჩვია პარიჟელი მუშა-ხალხის დაფასებას და მორიდებას, და დარწმუნდა, რომ ჯარის გულის მოგებასთან იმან ამ პარიჟელი მუშა-ხალხის სიყვარული თუ არა, ცოტაოდენი სიმპატია მაინც უნდა ეძიოს. ამნაირათ მისი აზრების მიმართულებას მიეცა ორგვარი მიზანი. ჯარში გავლენის მოპოება და პარიჟელი ლიბერალური მუშა-ხალხის თვალის ახვევა. პირველი მიზნისთვის, შვეიცარიის სამსახურში შესვლის გარდა, ის ეცნობოდა საფრანგეთიდან მოსულ მოგზაურ-ოფიცრებს, აქებდა მათ ნიჭს, ჰპირდებოდა ჩინებულ მომავალს, აძლევდა ფულს და ითხოვდა დახმარებას, – ვინიცობაა თქვენი დახმარება რომ დამჭირდესო. ნაპოლეონს თვალწინ უდგა ბიძა-მისის ნაპოლეონ პირველის მაგალითი, როცა ის ელბის კუნძულზე დამწყვდეული იყო, გამოიქცა, და მთელი საფრანგეთი გაიარა,

ხალხისა და ჯარისგან აღტაცებით მიღებულმა დაამარცხა ბურბონების ჯარი და სამი თვით მათი ტახტი დაიპყრო.

ძმისწულსაც შესაძლებელი ეგონა თავისთვის ბიძის მაგალითის განახლება... და თავისი თავის იმპერატორათ გამოცხადება დააპირა. მისმა მომხრეებმა ხმა დაყარეს, პარიჟში ახალი რევოლუცია მომხდარა და იმპერატორს თხოულობენო. და ზოგიერთმა რაზმებმა კიდევ დაიჯერეს ეს ამბავი და ნაპოლეონიც გვარიანათ მიიღეს. მაგრამ ამ დროს უფროსები მოვიდნენ, სტაცეს ნაპოლეონს ხელი, დააგლიჯეს თავის მუნდირზე რომ ორდენები, ეპოლეტები და ლენტები დაეკიდებია და სატუსალოში წაიყვანეს, ისე რომ იმას არც ხმა ამოუღია, არც ხელი გაუნძრევია. ამბობენ, იმდროს რომ იმას ცოტაოდენი ენერგია და გამბედაობა ჰქონოდა, იქნებ მთელ ჯარს მისი მხარე მიეღო და თვითონ უფროსები დაეტუსადებიაო...

ოთხი წლის შემდეგ, როცა საფრანგეთის პოლიტიკას ახალი დამცირება მიადგა ტიერის უხეირობით, და როცა იმავე ტიერის წყალობით საფრანგეთის ხალხში უფრო გაძლიერდა ნაპოლეონ პირველის თაყვანის-ცემა, რადგანაც იმ დროს თვითონ ტიერმა გადმოატანინა ელენეს კუნძულიდან იმპერატორის გვამი, პატარა ნაპოლეონმა ხელახლა ბედის ცდა მოინდომა: იმან დაამზადა ლონდონში მთელი ხომალდი, თავის ლაქიებს საფრანგეთის ჯარის მუნდირები ჩააცვა, იშოვა ერთი ფრთა-დაგლეჯილი არწივი, რომელსაც თავის საკუთარ შლიაპაში ხორცის ჭამა ასწავლა, და ამგვარათ დამარაგებული მიადგა საფრანგეთის ქალაქს ბულონს. იქ შევიდა ის კაზარმებში და ჯარს გამოუცხადა იმპერატორის მემკვიდრე მე ვარ და წამომყევით, გავაგდოთ ლუი-ფილიპე და თქვენი დაჯილდოვება ჩემ კისერზე იყოსო; მაგრამ აქაც ვერა ქნა რა... რაკი ნაპოლეონმა ორგზის დაინახა, რომ ჯარის აყოლა ისე ადვილი არ ყოფილა, როგორც იმას და მის მომხრეებს ეგონათ, და როცა გამოაშკარავდა, რომ პარიჟის ხალხს მართლა უფრო მეტი გავლენა ჰქონია ჯარზე, ვინემ ნაპოლეონის სახელს, ეს ტახტის მამიებელი პარიჟის მუშების გულის მოგებას გულდაგულ შეუდგა...

III

წარსული საუკუნის დამლევს საფრანგეთის ცხოვრებაში ბევრი ცვლილება მოხდა. ილაჯგაწყვეტილმა საზოგადოებამ და ხალხმა, რომელიც თავისი შრომით და მოხერხებით სახელმწიფოს ნამდვილ ძალას შეადგენდა, მაგრამ მაინც ყველაფერში უმოქმედო და უხეირო დიდკაცობის ხელში იყო, მოინდომა ამ დიდკაცობის ხელიდამ თავის დახსნა და საკუთარი თავისთვის საკუთარი ტვინით ცხოვრება. იმან ძალადობით მოსპო დიდკაცობის უპირატესობა,

დამალა ძველი უსამართლო წესი, დაარღვია ძველი მიმდგომი კანონები და მათ მაგიერ დააარსა ახალნაირი საზოგადოებრივი გაწყობილება, გამოსცა ახალი კანონები და შემოიღო ახალი ჩვეულებები. ამ ცვლილების უმთავრესი აზრი იმაში მდგომარეობდა, რომ კანონის წინ ყველა, დიდი და პატარა, მდიდარი და ღარიბი, სრულიად თანასწორი და ერთნაირათ თავისუფალი ყოფილიყო. თანახმად ამ აზრისა მოისპო ათასნაირი უპირატესობა დიდკაცობისა, რომელიც იმას უწინდელ დროში ძალადობით შეეძინა, მოისპო უმეტესი ნაწილი მისი გავლენისა და, მამასადამე, დამცირდა მისი სიმდიდრე და ეკონომიური მდგომარეობა... დიდ-კაცობას და ეკლესიას რაც ადგილ-მამული ჰქონდა, იმის უმეტესი ნაწილი, მართალია, ვაჭრების, მოქალაქეების და სოფლელების ხელში გადავიდა და განაწილდა, მაგრამ ამ დიდ ეკონომიურ ცვლილებას ის ნაკლულევანება დაერთო, რომ მუშა-ხალხს, როგორც ქალაქებში, ისე სოფლებში, სრულიად არა ერგო რა...

ცხოვრება, ხორაგეული, სადგომი, ტანსაცმელი თან-და-თან უფრო და უფრო მკვირდებოდა და, მასთან თანასწორათ, უფრო და უფრო მნელდებოდა ხალხისთვის თავისა და ოჯახეულობის რჩენა. ამას გარდა, პოლიტიკურ განხეთქილებას და ნიადაგ ომებს ხშირათ აღებ-მიცემობის შეწყვეტა, წარმოების შეჩერება, შრომის მოსპობა, – ერთი სიტყვით «კრიზისი» მოსდევდა. ყველა ამ მიზეზებით მუშა ხალხის მდგომარეობას რევოლუციის ცვლილებები იმოდენათ ბედნიერათ ვერ დაეტყვენ, როგორც შუათანა წოდებაზე – ვაჭრებზე, მოქალაქეებზე და შემძლე გლეხებზე. და ამ უკანასკნელების უცაბედი ამალგება და გაძლიერება თითქო საგანგებოთ ცეცხლს უკიდებდა მუშა-ხალხის დაცემულ იმედს...რაც სახელმწიფოს ხარჯი სჭიროდა, იმას თითქმის მარტო მუშა-ხალხი იხდიდა. ამას არცერთი მოვალეობა არ ასცილებია, და მაგიერათ არც ერთი უფლება არ ღირსებია...

ამ მდგომარეობამ ბევრი მეცნიერი და კაცმოყვარე პუბლიცისტი დააფიქრა...

ყველა იმ საზოგადო აზრს დაადგა, რომ მუშა-ხალხის ბედს გააუმჯობესებს მარტო მისი ეკონომიური გათავისუფლება «პატრონების» დამოკიდებულებიდან... ყველაზე უწინ ზოგიერთი მწერალი იმ აზრს დაადგა, რომ მუშა ხალხის ბედნიერებისათვის აუცილებლათ საჭიროა, რომ იმას გაუნაწილდეს და დაურიგდეს მდიდრების შეძლება და ადგილ-მამულიო. ამ საშუალებისაგან ეს მწერლები ვითომ იმ ეკონომიურ თანასწორობას გამოელოდენ, რომელიც მუშა ხალხს დანარჩენ წოდებებთან აკლდა. მაგრამ ძლიერ მალე სხვა უფრო ღრმა მოაზროვნეებმა მოიფიქრეს, რომ ამ საშუალებისაგან ბევრი რამ სიკეთე როდი გამოდნება. რაც საფრანგეთში სიმდიდრე იყო, ის საყოველთაოდ რომ გაენაწილებიათ, თითოეულ კაცს ათი,

თუნდ ასი, ფრანკი შეხვდებოდა. და ეს ფული აბა ვის «გათავისუფლებდა!»... ..ამტკიცებდენ, რომ მუშა ხალხის ბედს საკმაოთ და ნამდვილათ ვერც მარტო შეერთებული შრომა და შეერთებული ცხოვრება გააუმჯობესებსო, რადგანც მუშების ეხლანდელი «პატრონები» (თანხის პატრონები) იმდენათ ძლიერები არიან ფულის ხელში ქონებით და კანონების მათ სასარგებლოთ შედგენით, რომ მუშა ხალხის შეერთებული ძალა იმათ ვერაფერს დააკლებს და თითქმის ვერც ეწინააღმდეგებაო... ერთი სიტყვით, ეს მეცნიერები ამტკიცებდენ, რომ სანამ ეხლანდელი კანონმდებლობა და ეკონომიური და პოლიტიკური გაწყობილება თავიდან ბოლომდე არ შეიცვლება, მანამდე მუშა ხალხის ბედი დიდში ვერაფერში გაუმჯობესდება და მისი ნამდვილი გათავისუფლება არას გზით არ მოხდებაო. მანამდე გაუმჯობესდება მარტო ზოგიერთი იშვიათი პირების ბედი, და მეტი არაფერიო...

IV

სანამ ნიჭიერი და თავგამომეტებული ახალი მწერლობა მოუსვენრათ და დაუდალავათ განახლების და ცვლილებების საჭიროებას ჰქადაგებდა და მათ მოსახდენ საშუალებებს იკვლევდა, საფრანგეთის პოლიტიკური ცხოვრება სულ სხვანაირ ასპარეზს წარმოადგენდა. ნაპოლეონ პირველის დამარცხებას და ტახტიდამ გადმოყვანას ბურბონების ხელახლათ გამეფება მოსდევდა. ეს გამეფება იმას ნიშნავდა, რომ პოლიტიკურ ცხოვრებაში უმთავრესი გავლენა, ხმა და მნიშვნელობა დიდკაცობას და სამღვდელოებას მიეცა, და მათ სარგებლობას მსხვერპლათ მიეცა არათუ მარტო მუშა ხალხის სარგებლობა და ბედი, შუათანა საზოგადოების, ესე იგი მოქალაქობის და შემძლე სოფლელების, სარგებლობაც. იმის გამო საფრანგეთში, ნაპოლეონ პირველის გადაყენების შემდეგ, ატყდა გაცხარებული ბრძოლა დიდ-კაცობას შუა ერთის მხრით და შუათანა საზოგადოებას და ხალხს შუა – მეორეთი. მაგრამ, რადგანაც დიდ-კაცობა და სამღვდელოება თავიანთ თავს იმოდენათ ძლიერათ ვერ გრძნობდა, რომ ერთიანათ დაებრუნებია და გაეცხოველებია ძველებური წესი და განწყობილება, და რადგანც იმან ვერ გაბედა შუათანა საზოგადოებისგან შეძენილ შეძლებას შეხებოდა, ეს გაცხარებული ბრძოლა უფრო გარეგანი ბრძოლა იყო, ვინემ საფუძვლიანი ეკონომიური და რევოლუციური შეტაკება ორი წოდებისა. ეს ბრძოლა მარტო პოლიტიკურ ასპარეზზე ბრუნავდა, მარტო პოლიტიკურ უფლებებს ეხებოდა, მარტო პარლამენტში და გაზეთებში სდულდა. ნამდვილ ცხოვრებას კი ის ხასიათი ჰქონდა, რომ დიდ-კაცობა მეფის სასახლეში და სამსახურში ადგილების შოვნით კმაყოფილდებოდა, და თუ რასმე ეძებდა – ეძებდა ხარისხებს და ჯამაგირს, მაშინ, როდესაც შუათანა საზოგადოება ლაზათინათ გამაძლარ კაცსავით რევულუციის დროს ნაშოვნ

სიმდიდრით და მამულებით სტკებოდა, და თუ პოლიტიკურ სიმართლებზე ცხარობდა, ცხარობდა და იბრძოდა ისე, როგორც გაცხარებულათ ბაასობენ კარგა-ლამაზათ ნასადილევი პირები, – ჩინებული სადილის მოსანელებლათ... 1830 წელს გაიმარჯვა შუათანა საზოგადოებამ. იმან ბურბონების ტახტი დაამხო, დიდკაცობას ფეხი მოსტეხა, საფრანგეთის ტახტზე ორლენის სახლობა დასვა და სასახლეში და სამსახურში რაც ადგილები იყო, ჯამაგირიანი, სულ ერთიანათ თვითონ ირგო. განდიდებულ ვაჭრობას კანონების შედგენაც ხელში ჩაუვარდა და მათი გამოყენებაც, და ხალხის მდგომარეობა ამით მეტის-მეტათ შეწუხდა. ატყდა მაშინვე ჩუმი, მაგრამ მხურვალე ბრძოლა შუათანა საზოგადოებას და ხალხს შუა...

ეს განხეთქილება მეტისმეტათ ძლიერი და ამოუხოცველი იყო, როცა 1848 წელს გაბრაზებულმა ხალხმა უეცრათ დაამხო ორლენების ტახტი და საფრანგეთში რესპუბლიკა დააწესა. რამდენიმე თვის ვადით შუათანა საზოგადოება გაყუჩდა. იმას ეგონა გაბრაზებული ხალხი ტყავს გაგვაძრობს ხმა რომ ამოვიღოთ და წინააღმდეგობა დაუწყოთო. ისევ სჯობია ჩვენი თავი რესპუბლიკის მომხრეთ გამოვაჩინოთ, ამით ჩვენ იქნება ჩვენი ეკონომიური უპირატესობა და პოლიტიკური თაოსნობა შევინარჩუნოთო. მაშინ ამ პარტიის მოთავეთ ტიერი იყო...

V

მაშინდელი რესპუბლიკური პარტიის წინამძღოლები სამ ნაწილათ უნდა გაჰყოს კაცმა. ერთი ნაწილი, ვითომ «ზომიერები» (მოდერეს), რომლების თავში იდგენ ლამარტინი, კავენიაკი, გარნიეპაჟე, მარი, მარა და სხვ., ყველაზე უფრო იმას ცდილობდენ, რომ შუათანა საზოგადოება, რომელსაც ისინი თვითონ ეკუთვნოდენ, დაეშოშმანებიათ და რესპუბლიკის მხარეზე გადმოეყვანათ. იმათ სძულდათ მუშა ხალხი, რადგანაც მთელი მათი ცხოვრება შუათანა და მაღალ საზოგადოებაში გასულიყო, რომლის აზრებით და ამაოთ მორწმუნებით გამოზდილი იყო იმათი ტვინი და გრძნობა. მეორე ნაწილს «წითელები» «რადიკალები» შეადგენენ. იმათ თავში იდგენ მაშინ ლიდრიუ-როლენი, ჟულფავრი, კოსიდიერი, ფლოკონი და სხვ. მათი მიმართულება და მოქმედება «ზომიერი» რესპუბლიკელების მოქმედებისაგან მარტო მით გაირჩეოდა, რომ ისინი შუათანა საზოგადოებას ნაკლებათ ეტრფოდენ და ხალხსაც ისე სასტიკათ არ ეპყრობოდენ. იმათ მარტო პოლიტიკური ცვლილებების მოხდენა სურდათ, მარტო პოლიტიკური უფლებების მინიჭება უნდოდათ ხალხისთვის...

მესამე ნაწილი ყველაზე უფრო მცირედი იყო მოთავეების რიცხვით, მაგრამ თან ყველაზე უფრო ძლიერიც პარიჟში, რადგანც იმას მთელი პარიჟელი მუშა ხალხი თანაუგრძნობდა. იმას მოთავეთ

ლუი ბლანი, კონსიდერანი, ვიდალი, ხანდისხან პრუდონი და სხვ. უდგა, და საზოგადო სახელათ «სოციალური (საზოგადოებრივი) პარტია» ერქვა, იმ მიზეზით, რომ ეს პარტია ამტკიცებდა, რომ ხალხის ბედნიერებისა და გათავისუფლებისთვის საჭიროა ცვლილებების მოხდენა არათუ მარტო პოლიტიკურ წესში, მთელ საზოგადოებრივ გაწყობილებაშიაც და კანონშიც.

მამასადამე, 1848 წელს საფრანგეთის ცხოვრებაში ბრძოლა სდულდა ამ ოთხ უმთავრეს პარტიებს შუა... ამ დროს ამ ორ რაზმებს შუა თავი ამოჰყო ნაპოლეონ მესამემ, რომელსაც მაშინ სახელათ ლუი ბონაპარტე ერქვა.

VI

ნაპოლეონისთვის ღმერთს არც დიდი ჭკუის ძალა მიეცა, არც მტკიცე ფოლადის ხასიათი. ორივე მხრით იმან სისუსტე გამოიჩინა. მისი ტვინის ძალა სწორეთ იმ ზომისა იყო, რამდენიც მინიჭებული აქვს ყოველ «მეოინე» «ოსტატ» კაცს. ეს იმას ნიშნავს, რომ იმას გვარიანი მოხერხებით შეეძლო კაცის მოტყუება, თვალის ახვევა და გაცურება... ხასიათით იმას მეტის მეტი გადაუწყვეტლობა, გაუბედველობა და ტვინის სიზარმაცე ეჩვია. იმას ის თვისება აკლდა, რომელიც ერთბაშათ, ერთ წამში აჩვენებს კაცს საქმის მდგომარეობას და საჭიროებას, მაშინვე რამე სწრაფ გადაწყვეტილებას დაბადავს მის თავში და იმწამსვე ამ გადაწყვეტილებას ასრულებაში მოაყვანიებს...

მაგრამ იმას კარგი, ესე იგი მისი შესაფერი, მრჩევლები და დამხმარენი ჰყავდა. იმათი რჩევით და დახმარებით გაბედა ამ სულითა და ტანით სუსტმა კაცმა საფრანგეთის ტახტზე ასვლის იმედის გულში ჩაწვეთა, და იმათივე რჩევით საქმე იმ რიგათ წაიყვანა, რომ იმ ორ მებრძოლ პარტიებს შუა გვარიანი ადგილი გამოძებნა. 1848 წლამდეც, რაკი იმან და მისმა მომხრეებმა დაატყვევს, რომ თანამედროვე საფრანგეთში მუშა-ხალხის მოძრაობას დიდი ძალა აქვს და ჩვენთვის ეს ძალა გამოსადეგი იქნებაო, ნაპოლეონმა გაზეთებში და ცალკე წიგნებში წერა დაიწყო მუშების სასარგებლოთ, იმ განზრახვით, რომ მათი გული და დახმარება მოეპოვებია. ამ თხზულებებში ის ასოციაციის (შეერთებული შრომის და ცხოვრების) საჭიროებას სცნობდა და ავრცელებდა, მაგრამ ისე, რომ თან სამხედრო გაწყობილებას და ჩვეულებებს ურევდა. ამით იმას ერთ და იმავე დროს ორი მიზნის მიღწევა სურდა: მუშა-ხალხის დამადლიერება და ჯარის გულის მოგება...

VII

ივნისის თვეში, როგორც წინეთ იყო ნათქვამი, პარიჟის მუშა ხალხი მოთმინებიდამ გამოვიდა და მმართველობას მოთხოვა ზოგიერთი საჭირო ცვლილებების მოხდენა. მმართველობამ ამაზე ჯარის გამოწვევით და თოფის სროლით პასუხი მისცა, და სამი დღის განმავლობაში პარიჟის ქუჩებში საზარელი ბრძოლა იყო, რომელშიაც დაიხოცა თითქმის ოციათასი კაცი და გაუსჯელათ, გაუკითხავათ დაიხვრიტა და გაიგზავნა ზღვას გადაღმა ერთ იმოღენაზე მეტი. ამ გარემოებას მეტის-მეტათ ცუდი შედეგი ჰქონდა მაშინდელი რესპუბლიკის ბედისათვის. რადგანაც მაშინ მმართველობას რესპუბლიკის სახელი ერქვა და მოთავთ ზომიერი რესპუბლიკელი ლენერალი კავენიაკი ჰყავდა, პარიჟელ მუშა ხალხს, ცოტათი არ იყოს, გული აუვარდა თავის საყვარელ რესპუბლიკაზე და ჯავრი ჩაჰყვა იმ ნაციონალური კრებისა, რომლის ბრძანებით ისე დაუზოგველათ დაისაჯა პარიჟის მცხოვრებლები. ეს გრძნობა თითქმის მთელ საფრანგეთში გავრცელდა, სწორეთ იმ დროს, როცა მთელ ხალხს საფრანგეთის რესპუბლიკის თავმჯდომარე (პრეზიდენტი) უნდა ამოერჩია. თავმჯდომარის კანდიდატათ გამოვიდა ერთის მხრით ლენერალი კავენიაკი, ზომიერი რესპუბლიკელების წევრი და მაშინდელი მმართველობის თავი, და მეორეს მხრით, ტიერის და მისი მეგობრების დახმარებით, – ლუი ბონაპარტი, ამ უკანასკნელის კანდიდატობა ყველას უმნიშვნელო საქმეთ მიაჩნდა. თვითონ ტიერს და მის მეგობრებს ის ანგარიში ჰქონდათ, რომ ეს კაცი სუსტი ტვინისა და გონებისააო და ჩვენ იმას ისე ვატარებთ, როგორც მოვინდომებთო... ნაპოლეონ პირველმა თავის სახელით დაბეჭდა რევოლუციის დროს შემდგარი კანონები და სახელათ იმათ «ნაპოლეონის კოდექსი» დაარქვა. ეს კანონები გლახებს საკვირველათ უყვართ, რადგანაც იმათ მარტო ამ კანონებმა მიანიჭა ცოტაოდენი თავისუფლება და მიწა-წყალი. ისინი ნაპოლეონის სახელს თაყვანს სცემდენ და თითქმის ღვთიურ ქმნილებათ სთვლიდენ. ლუი ბონაპარტეს კანდიდატობა იმათ წარუდგინეს როგორც ნაპოლეონ პირველის აზრებისა და მიმართულების მემკვიდრის, და ხალხმა ის საშინელი ერთხმობით რესპუბლიკის თავმჯდომარეთ ამოირჩია. მის მოპირდაპირეს მისი მეოთხედი ხმაც არ რგებია, რაც ნაპოლეონს იმ კენჭის ყრის დროს ერგო.

რაკი ნაპოლეონი რესპუბლიკის თავმჯდომარეთ დაინიშნა, მისი სურვილი სანახევროთ აღსრულებული იქნა, ისე რომ მის ამაღლებაში არც იმას, არც იმის მეგობრებს თითქმის არავითარი მონაწილეობა არ მიუღიათ. მაგრამ ამორჩევის შემდეგ მის მომხრეებს იმედი მოემატათ და უფრო მეტი გაბედულება მიეცათ. ამ მომხრეების რიცხვში პირველი ადგილი ეკავათ სამ კაცს: მორნი, პერსინი და ფლერი ისეთ დამხმარეთ ამოუჩდენ ნაპოლეონს, რომ დანარჩენ მის სიცოცხლეში ყველაფერს ისინი აწყობდენ... სამი გმირი ნაპოლეონს შემოესია და რადგანც თვითონ ნაპოლეონსაც ერთის მხრით ტახტის სურვილი და მეორეთი მოვალეების შიში

არც დღე აძინებდა, არც ღამე, მათი აზრი და გრძნობა შეერთდა და ამ შეერთებისაგან გამოვიდა ჯერ ნაციონალურ კრებასთან ბრძოლის პლანი, მერმე ნაციონალური კრების გარეკვა და დატუსაღება, და ბოლოს – საფრანგეთში იმპერიის დაარსება. ნაციონალური კრება საფრანგეთში, ზემოაღწერილი მიზეზების გამო, მეტის მეტათ შეძლებული იყო ხალხისაგან. ნაპოლეონმა, ესე იგი მისმა მომხრეებმა, ყოველნაირი საშუალება იხმარა, რომ ამ კრების სახელი კიდევ უფრო შეეძლებინა ხალხისა და საზოგადოებისთვის. ამ განზრახვით იმან «შეატოპვინა» კრებას რომში ჯარის გაგზავნაში რომის რესპუბლიკის დასამხობლათ და პაპის ხელმეორეთ დასაყენებლათ. და როცა კრებას ამ განკარგულების ლაფი დაესხა, ბრმა ხალხის წინ თვითონ გამოიყვანა თავისი თავი რომის პაპის და სარწმუნეოების დამცველათ... მით უფრო მეტათ მოინდურა კენჭმკვლელებული ხალხი და თვით მეკენჭეებიც. ამისთანა ოინებში გაატარა ნაპოლეონის პარტიამ მთელი სამი წელიწადი, და რაები მოიგონა და მოახერხა, ვინ იცის: მათი აწერა ჩვენ შორს წაგვიყვანდა, და მათ საზოგადო ხასიათს ხომ ეს ორი ოინიც ააშკარებს. ამ მოქმედებას შედეგათ თუ ნაპოლეონის ხალხისგან შეყვარება არ მოსდევდა, ნაციონალური კრების შეძლებება ხომ ბეჯითათ მოჰყვა. ნაპოლეონის პარტიას ამის მეტი არც კი არაფერი უნდოდა.

VIII

როცა ეს პარტია დარწმუნდა, რომ ნაციონალური კრება არავის არაფრათ მიაჩნიაო და მისთვის თავს ბევრი არავინ მოიკლავსო, ის იმ პლანის შედგენას შეუდგა, თუ რა გზით და როგორ დაეფანტა დეპუტატების კრება ისე, რომ ხალხს მისთვის თავი არ გამოედო. ნაპოლეონის კამათმა ამ განზრახვით მოისყიდა თითქმის მთელი ჯარის მოთავვეები, ზოგი ფულით, ზოგი ჯილდოთი და ხარისხებით და უმეტესი ნაწილი დაპირებებით. და ვინც მოუყიდველათ ან პირდაპირ მოწინააღმდეგეთ მიაჩნდათ, ისინი ზოგი ალჟირში დანიშნეს, ზოგი რომში გაგზავნეს, ზოგი მოშორებულ პროვინციებში, და ზოგი კი სამსახურიდამ გამორიცხეს. ჯარს ნიადაგ ნაპოლეონის სახელით ფულსა და ღვინოს ურიგებდენ და ჩინებულ მომავალს პირდებოდენ. «ნაპოლეონი გაგაკეთებს თქვენ, სხვა არავინო!» ამას უქადაგებდენ ჯარს მოყიდული აფიცრები. ჯარის შემდეგ ყურადღება მიაქციეს პოლიციას, რომელშიაც დანიშნეს საგანგებოთ ამორჩეული მოყიდული პირები და კამათის მომხრენი. პოლიციას, კამათის პლანისამებრ, ერთ დანიშნულ ღამეს ყველა გავლენიანი რესპუბლიკელი დეპუტატები და მწერლები ენდა დაეჭირა და ციხეში ჩაესვა...

ნაპოლეონმა გამოცხადება შეადგინა, რომელშიაც საფრანგეთის ხალხს არწმუნებდა, რომ ნაციონალური კრება ავაზაკებისგან იყო შემდგარი, საზარელ განზრახვებს მალავდით, და ამის

გამო მე ის დავფანტე და მისი უფლება მე თვითონ მივითვისეო. ამასთანავე ის აცხადებდა, რომ ვისაც კრებამ კენჭის უფლება წაართვა, იმისთვის მე დამიბრუნებია კენჭიო, და ბოლოს ამბობდა, რომ მიყარეთ კენჭი და ათი წლით მომანდეთ რესპუბლიკის თავმჯდომარეობაო. ამ გამოცხადების კედლებზე აკვრა და ერთ და იმავე წამს უმთავრესი

დეპუტატების, მწერლების და მოთავეების ღამით დატუსაღება ერთი იყო. ყველანი ჩუმად ციხეში ჩასვეს, ყველა ქუჩებზე საკმაო ჯარი დააყენეს, თოფზარბაზნები დატენეს, საბრძოლველად დამარაგდენ, და გათენებისას პარიჟის ხალხმა დაინახა, რომ იმას აღარც საყვარელი და სანდო მოთავეები შერჩენია, არც ნაციონალური კრება, არც განძრევის შეღავათი.

დილას, როცა ამ ცვლილების ხმა ქალაქში გავარდა, დეპუტატები მოვიდნენ კრების ჩვეულებრივ სადგომზე, უკანა კარით შევიდნენ სხდომის ოთახში და იქ გადაწყვეტილების მიღება მოინდომეს ნაპოლეონის პასუხისგებაში მიცემაზე. მაგრამ ჯარმა სხდომის ოთახი აიკლო და დეპუტატები ძალდაძალ გარეკა... რაკი თვითონ ნაპოლეონმა დაინახა, რომ ბრძოლა არ სტყდება და ხალხი მწარე გულით ბრძოლაში მონაწილეობას არ იღებსო, იმას სურვილი მიეცა დამორჩილებული პარიჟის დავლა და დაბინავებული ჯარის გამხნეება. იმან გენერლის ტანისამოსი ჩაიცვა, შემოიხვია გენერლები და აფიცრები, შეკრიბა თავისი მხლებლები და დიდი ამბით გამოსიერნა უმთავრესს ქალაქის ქუჩებისკენ. მაგრამ იმდენი თავმოკავება და სიფრთხილე კი მოიხმარა, რომ მარტო ჯარით გაკავებულ და ხალხისგან მიტოვებულ ქუჩებს დაუყვია. პოლიციის დაქრთამული მსახურები ხალხს ერევოდენ, იყვირეთ «ღმერთმა ნაპოლეონი ადღეგრძელოსო, ნაპოლეონს გაუმარჯოსო!»...

ამასობაში ზოგიერთმა რესპუბლიკის პარტიის წინამძღოლებმა ხალხი შეკრიბეს და ძალით წინააღმდეგობა მოინდომეს. მათი ცდით ზოგიერთ ქუჩებში მუშებმა ბარიკადები გააშენეს და ჯარს წინააღმდეგობა დაუწყეს. მაგრამ ჯარმა ამ ბარიკადების წინააღმდეგ ზარბაზნები იხმარა, გამვლელ-გამომვლელები ამოჟლიტა, ზოგიერთი დეპუტატები და წინამძღოლები მოჰკლა და მუშა ხალხი დახვრიტა... და როცა ნაპოლეონი გაქცევას დაადგა, მისმა მომხრე ფრერიმ გულზე დამბაჩა მიადგა და დაუყვირა: თუ განძრევა გაზედე აქვე სულს გაგაცხებიანებო. ეს გარემოება საკმაოდ ამტკიცებს, რომ ამ საქმეში ნაპოლეონზე უფრო მეტი ამაგი და გამბედაობა მისმა მომხრეებმა გამოიჩინეს, მაგალითად მორნიმ, პერსინიმ, ფრერიმ და სანტ-არნომ, რომელთაც იმპერიის დაარსებაში თავიანთი ინტერესი დაინახეს და ნაპოლეონის სახელით და მდგომარეობით სარგებლობა მოინდომეს. იმპერია მათი მოაზრებული და მათგან დაარსებულია, და არა თვითონ ნაპოლეონისაგან...

რამოდენიმე ათასი კაცის მოკვლის და ასიოდეს დახვრეტის შემდეგ «მშვიდობიანობა» დაცულ შეიქნა და ნაპოლეონის მთავრობა ყველასგან მიღებული გახდა.

რაკი ნაპოლეონი ხელმწიფეთ შეიქნა, იმას ისეთი პირებისთვის უნდა მიეცა პირველი ადგილები და ისეთი კაცები უნდა აემალლებინა, რომელნიც მისი შემწე და დამხმარე იყვნენ ამ ცვლილების მოხდენაში. ამ მიზეზით იმას უნდა აემალლებია უღირსი კაცები... მთელი ოცი წლის განმავლობაში საფრანგეთის შინაგან მდგომარეობას არც ერთი ისეთი ცვლილება არ მიცემია ნაპოლეონის მხრით, რომ ცხოვრების გაუმჯობესება და წარმატება შესძლებოდა. ყოველგან საქმე უწინდელ წესზე დამყარებული დარჩა, და ნაპოლეონის «სიღარიბის მოსასპობი» პროექტები სამუდამოთ პროექტებათ დარჩენ. მისმა მმართველობამ ვერ მოიგო ხალხის და ნიჭიერი ახალგაზდობის გული: რაც კი რამ ცხოველი და პატიოსანი იყო საფრანგეთის ხალხში ნიადაგ მოშორებული დარჩა ნაპოლეონის მმართველობას, სამუდამოთ მისი მტერი შეიქნა და მასთან საბრძოლველათ დამზადდა. მაშ, თუ ნიჭი, პატიოსნება, სწავლა და გავლენა გარს გაუდგა ნაპოლეონის მმართველობას, რით ან როგორ უნდა მოეპოვა იმას ხალხის გული, თუ არა მოქრთამვით, მდაბალი გრძნობის აღძრით და დაკმაყოფილებით, გარეგანი ომების ბრახაბრუხით და გამარჯვების დიდებით და სხვ. და სხვ. და ვინ არ იცის, რომ ყველა ეს საშუალებები უსათუოთ დააუძღურებენ და საბოლოოთ დასცემენ იმ ხალხს, რომელსაც იმათ ახმარებენ. აი ეს მოუვიდა თვითონ ნაპოლეონს და არ შეიძლებოდა კიდევ რომ არ მოსვლოდა, რადგანც მის მეფობას, როგორც ეხლა ვამბობდით, დაბადებიდანვე ისეთი ცოდვა დაჰყვა, რომელსაც მისი ძლიერება და დიდება უნდა მოეწამლა და მოეკლა.

IX

ვინც თანამედროვე ისტორიის საფუძვლიან გამოკვლევას შეჩვევია, ის დიდი ხანია ხედავდა, რომ ნაპოლეონის მოქმედებას ის ერთობა და შეურყეველი მიმართულება აკლდა, რომელიც უპირველესს ნიშანს შეადგენს კაცის ჭკუის და ხასიათის ძლიერებისას. დიდი ხანია ყველა საფუძვლიანი დამკვირვებლისთვის ცხადი იყო, რომ ნაპოლეონის მოქმედებებს საფუძვლათ უთავბოლო და ხშირათ უმიზნო თეატრალიზა ჰქონდა. ნაპოლეონს ხშირათ მისის საკუთარი სარგებლობის გაგება აკლდა და საკმაო გამბედაობა კი არა, ხასიათიც არ ჰქონდა, რომელიმე მტკიცე გადაწყვეტილება მიეღო და სისრულეში მოეყვანა. ყირიმის ომმა აშკარათ დაამტკიცა, რომ ვერც იმან, ვერც იმის გენერლებმა ვერ მოახერხეს ამ ომის ხეირიანათ წაყვანა და მისგან იმ სარგებლობის გამოტანა, რომლის იმედი ჰქონდა ნაპოლეონს ომის დაწყების დროს. ჯარში ისეთი უწყესობა და ნაკლულევეანებები აღმოჩნდა და დიპლომატებმა ისე ცოტათი ისარგებლეს

საღდათების დანთხეული სისხლით, რომ ისტორიკოსს შეუძლია თქვას: – ეს ომი უსარგებლო ომი შეიქნა და თავის მიზანს ვერ დაუახლოვდა.

ამ ომზე უფრო უგლახესათ იტალიის ომი დაბოლოვდა (1859), როცა ნაპოლეონმა საქვეყნოთ გამოაცხადა, იტალია უნდა გავათავისუფლო ალპებიდან ადრიატიკის ზღვამდე, და – მაგიერათ – ადრიატიკის ზღვაც და ვენეციაც ისევ ავსტრიას დაუტოვა. იტალიის ომს მეორე ცუდი მხარეც მოსდევდა: ნაპოლეონს იტალიის შინაგან საქმეების გაწყობაში გარევა უნდოდა. ის იმედოვნებდა, იტალიას რამდენიმე წვრილმანი მთავრების კრებათ გადავაქცევო, მაგრამ იტალიის ხალხი ამას არ დასჯერდა და შეუდგა ერთობის დაწესებას, რომელიც ნაპოლეონის სამწუხაროთ, მისდა წინააღმდეგ კიდეც დაარსდა. ამ სურვილმა ერთიანათ შეაძულა ნაპოლეონი იტალიის ხალხს...

მაგრამ სასარგებლო და კარგათ წაყვანილი იყო ეს ორი ომი თუ არა, გამარჯვება შიგ მანც საფრანგეთს, ესე იგი ნაპოლეონს და მის მმართველობას, დარჩა, – და როცა გამარჯვებამ რომელიმე საქმე დააგვირგვინა, როდიღავინ კითხულობს, რამოდენათ კარგათ და გონიერათ წაყვანილი იყო ეს საქმეო. გამარჯვებამ ხალხს თვალი აუხვია და მიზეზების, გარემოებების და მდგომარეობის განხილვის ნება არ მისცა. უფრო უბედური შეიქნა ნაპოლეონის ბედისათვის მექსიკის ომი, როცა ნაპოლეონმა მორნის ფულების ასაღებათ მექსიკას ომი გამოუცხადა და შემდეგში ამ რესპუბლიკის დამხობა და იმპერიათ გადაქცევა მოინდომა, რომ მექსიკის ძლიერებით საჭიროების დროს ამერიკის შტატების ალაგმა შესძლებოდეს. მექსიკიდან მისი ჯარი დამარცხებული მობრუნდა, და იმას საფრანგეთში სულ სხვა ნაირი გატყავებული ჯარი დახვდა: იმ ფულის პატრონების გროვა, რომელთაც თავიანთი უკანასკნელი შემღება მექსიკის იმპერიისთვის ესესხებინათ, საფრანგეთის მმართველობის თანხმობით და თითქმის თავდებობითა. ახლათ გამომცხვარი იმპერატორი მაქსიმილიანი მექსიკაში დახვრიტეს... საფრანგეთის ჯარის კუდ-ამომუებულმა დაბრუნებამ ხალხზე მეტის მეტათ უსიამოვნო შთაბეჭდილება მოახდინა, და ყველას თავში საფუძვლიანი აზრი გაუჟდა: – ამოდენა ფული, ამდენი ხალხი და ღვაწლი ამაოდ დაილუპა მმართველობის ბრალით და წინდაუხედველობითაო. მეორე გარემოება, რომელმაც აგრეთვე საფრანგეთის ხალხს ნაპოლეონზე გული ააყრევინა, – პრუსიის გამარჯვებაში მდგომარეობდა, როცა ამ სახელმწიფომ ავსტრია დაამარცხა, და გერმანიის ნახევარი ხელში იგდო. ხალხმა და უფრო საზოგადოებამ წარმოიდგინა, რომ ბისმარკმა ნაპოლეონი დაატყუა მით, რომ ბრძოლაში მონაწილეობა არ

მიაღებინა, დაპირდა უიმისოთაც რამდენიმე მაზრას გამოვიწვი და დაგიტომობო, და საქმით კი, გამარჯვების შემდეგ, უარი ჰკრაო.

საფუძვლიანი იყო ეს მიზეზი, მართლა დაატყუა ბისმარკმა ნაპოლეონი თუ არა, ამას ვინ იტყვის. მაგრამ უქველი კი – ის არის, რომ პრუსიის გაძლიერებამ საფრანგეთი დააფიქრა და ხალხის ტვინში ის აზრი ჩასთესა, – ასე თუ ვიარეთ საქმე ცუდათ წავგივა და დღეს თუ ხვალ პრუსია ჩვენც იმ განსაცდელს მოგვაყენებს, რომლითაც ავსტრიის დიდება დიდხანობით დაიმხოო...

X

რაკი საზოგადოების და ხალხის ტვინში ის გრძნობა გაჯდა, რომ საფრანგეთის საზოგადო საქმეები ცუდ გზას ადგიან და მოუხერხებელ ხელში არიანო, იმ მიმართულებას, რომელიც ნაპოლეონის მოწინააღმდეგე იყო, დიდი მნიშვნელობა და უწინდელზე მეტი გავლენა მიეცა. რესპუბლიკელების სიტყვას ეხლა მთელმა საფრანგეთმა ყური დაუგდო, თვალი ადევნა და თანაგრძნობა გამოუცხადა. ამ გარემოებამ ხმა აამაღლებინა რესპუბლიკელ მწერლობას და ნება მისცა ნაპოლეონის გავლენის ძირში მოკაფვისა. ამ მწერლობაში ყველაზე უფრო დიდი გავლენა ნაპოლეონის მეფობის დროს ჰქონდა ანრი როშფორს, რომელზედაც აქ რამდენიმე სიტყვა უნდა ვთქვათ, იმ მხრით, რომელითაც მისი მწერლობა ნაპოლეონის ბედს და ცხოვრებას შეეხება. როშფორი დიდი ნიჭის პატრონი მწერალი იყო, რომელსაც გრძნობა გულში უდუღდა და ხელი ნაპოლეონის საწინააღმდეგოთ ექავებოდა. იმას უხვავთ ჰქონდა სასტიკი მკლავი, დაცინვის ჩვეულება და დაუდგომელი, შეუშინებელი გამბედაობა. ის თავიდანვე პირდაპირ და მარტოხელა იმპერიას შეეჭიდა, ისეთი სიფიცხით და იარაღით, რომ ყოველი მისი სიტყვა თითო წვეთ საწამლავათ გადიქცა, რომლითაც საფლავში ჩაიდვა განსვენებული იმპერიის ბედი. ის ისეთ ენას ხმარობდა, ისეთ კილოზე სწერდა, ისეთ საგნებს ეხებოდა, და საზოგადოთ ისეთი მწერლობის მანერას ხმარობდა, რომ იმას ყველა იგებდა და კითხულობდა, ყველა გრძნობით ივსებოდა, იმ პირებს გარდა, რომელზედაც დაწერილი იყო თხზულება და რომელთაც ცეცხლი ეკიდებოდათ გულში და ნაცრისფერი ედებოდა პირის სახეზე. ხალხი – განსაკუთრებით ქალაქების მუშები – ზეპირათ სწავლობდენ როშფორის დამცინავ სურათებს და ნაწერს, იმეორებდა მის გამოჩარხულ კიცხვას, და ამ კიცხვაში ნაპოლეონის სიძულვილს იხსენებდა და იძლიერებდა.

როშფორის აზრები და ნაწერი კი არა, თვითონ მისი ნაწერის კილოც ჰკლავდა ნაპოლეონის მმართველობას და გავლენას: «რათ ღირს ეს სასტიკი ლანძღვაო, უწერდენ როშფორს

მმართველობის მომხრეები. საქმე საქმით უნდა გაისინჯოს, დამჯდარათ, საფუძვლიანათ, დამტკიცებებით, მოსვენებულათ, და არა მწარე, გესლიანი გრძობით, მარტო სხვა და სხვა საგნების შეხებით, მარტო ცუდის გახსენებით და კარგის წაყრუებითო». ამაზე რომფორი იმას ამბობდა, რომ დამჯდარათ, გულმოდგინეთ და საფუძვლიანათ მარტო დამჯდარი და საფუძვლიანი კაცის და მმართველობის მოქმედება და მიმართულება გაისინჯებაო, და რაგინდ ბევრი იხტუნონ ჩვენმა მმართველებმა, რაგინდ ხოცონ და ხვრიტონ ხალხი, რაგინდ სახელები დაირქვან და მუნდირები ჩაიცვან: – მე ჩვენს მმართველებს მმართველებათ ვერ ჩავთვლი, ისინი მე ნიადაგ მაწანწალებათ წარმომიდგებიან, უნიჭო და უმეცარ კაცებათო. იმათთან ლაპარაკი არ ღირს და იმათზე საქმის გაჭიანურება სირცხვილიაო. საქმისთვის საკმაოა, რომ ამისთანა პაწაწა კაცებზე მწერალმა გადაჭრით თქვას უნიჭო, უსინდისო და უხასიათო ქურდები არიანო.

ამ კილომ და ენამ იპოვა გზა მკითხველი ხალხის გულისკენ, და რომფორის გავლენა სწორეთ უსაზღვრო იყო, განსაკუთრებით პარიჟელ მუშა-ხალხზე და ახალგაზდობაზე. მისი «ფარანი» სამასი ათასობით გადიოდა, იმის გამოსვლას ხალხი მთელ-მთელი ღამობით ქუჩაში უცდიდა, მისი სიტყვები ზეპირათ ერთი პირიდან მეორეში გადადიოდა, ერთი სიტყვით გავლენა უშველებელი იყო, და ამ გავლენის ხასითი თვითონ რომფორმა გამოხატა, როცა სთქვა, რომ მე მმართველობაზე საფრანგეთი ვაცინეო, დავეჟენეო, მასხარათ ავიგდეო და ვისზედ საფრანგეთში იციან, ვინც სასაცილო, კაცს ჩამოგავსო, იმისი საქმე გათავებული და დაღუპულიაო.

რომფორი მარტო ერთი ბრწყინვალე წარმომადგენელი იყო იმ მოძრაობისა, რომელიც საფრანგეთში მოხდა 1866 წლიდან დაწყებული. რესპუბლიკურმა მწერლობამ, რომელსაც 1848 წლიდან პირში ბურთი ჰქონდა ჩადებული, უეცრად ამოიღო ხმა, და ისეთი ხმა, რომელიც ძველი ანგარიშების გაწმენდას თხოულობდა, ძველი მოპარული სიმართლებების დაბრუნებას ითხოვდა. ზოგი დამჯდარი საბუთებით, ზოგი გრძობის ანთებით, ზოგი დაცინვით, ზოგი რითა და ზოგი რით – ცდილობდენ რესპუბლიკელი მწერლები ხალხში ნაპოლეონის სიძულვილი აეძრათ და მისი დამხობის გზა გაემზადებიათ. და ამ საქმეში ისინი ძლიერ წაწინაურებული იყვნენ, როცა ერთი ისეთი გარემოება მოხდა, რომელმაც საფრანგეთის ბედი კინაღამ შესცვალა.

XI

1869 წლის საზოგადო ამორჩევების დროს «კანონმდებელ» დეპუტატებზე კენჭის საყრელათ, აღმოჩნდა, რომ ნაპოლეონის მომხრეთ თითქმის ნახევარი მხარეც არ ყოფილა და თითქმის ნახევარი კი მის გარდაკიდებულ მტრებს ირჩევდა. ნაპოლეონი ამ გარემოებამ ძლიერ დააფიქრა,

და ბევრი წოწილის და რჩევის შემდეგ ის, აი, რა აზრისა და გზას დაადგა. საფრანგეთს სჭირია ან დიდება ან თავისუფლება: ორივეს იმას კაცი ერთათ ვერ მოაკლებს. დიდება მექსიკაში ჩაგვეფლო, თავისუფლება – მე წავარჩევ. მაშ, დიდება უნდა მოვიბრუნო, მაგრამ ვინ დამაცლის მომზადებას? ხალხი მანამდი ათჯერ მაინც ამიტყდება. მოდი იმას ეხლა ვითომ თავისუფლება დავუბრუნო, რასაც ის თხოულობს ვითომ დავაკმაყოფილო, და ერთი-ორი წლის განმავლობაში გავიმართო ხელი, დავემზადო და დავეცე რომელიმე მტერს, სულ ერთია ვის, პრუსია იყოს, გინდ საბერძნეთი, დავამარცხო (ამას რა ეჭვი უნდა!) და გამარჯვების სხივით დავბრუნდე პარიჟში. ხალხი აღტაცებული იქნება, მე ხელახლა გავლენა და სახელი მომეცემა, და მაშინ, თუ დამჭირდა, ამ რესპუბლიკელების გაგზავნაც ადვილია კაიენაში, ან ეშაფოტზე. მაქნამდი ხომ ისინი ყველანი თავს გამოიჩინენ და დაგვენახებიან...

რესპუბლიკელები უწინაც და მერმეც ხალხს აფრთხილებდენ და ახსენებდენ ნაპოლეონის წარსულ მოქმედებებს, ამტკიცებდენ მისი ანგარიშის ვნებას საფრანგეთისთვის, ამბობდენ ხალხის უკითხავათ ომს ასტეხს და დაგვლუპავსო. იმიტომაც პასუხათ მარტო იმას იღებდენ: რა მოუსვენარი და შფოთის მოყვარეები არიან ეს რესპუბლიკელებიო. მათი რჩევა არ მიიღეს და ლიბერალური იმპერია დაარსდა ემილ ოლივიეს შემწეობით. ეს ლიბერალური იმპერია დაარსდა თუ არა, მაშინვე სხვა და სხვა ხათაბალებს გადაეკიდა. მაგრამ თავდაპირველათ კი გვარიანათ გაუძლო. მის დროს უნდა დამტკიცებულიყო სხვა და სხვა ცვლილებები სახელმწიფო წესში, მაგრამ ზოგს ამ ცვლილებებთაგანს დამტკიცება არ ეღირსა, ზოგი კი ისეთ ნაირათ იყო შეჭრილ-შეკუწული, რომ მის მიღებას სულ მიუღებლობა სჯობდა. უმეტეს ნაწილში ეს ცვლილება უწინდელზე უფრო ამცირებდა ხალხის თავისუფლებას და მისი ამორჩეულების უფლებას. ეს კიდევ არაფერი, ამას როგორც იქნებოდა საფრანგეთი კი აიტანდა, მაგრამ 1870 წლის ივლისში, სწორეთ ექვსი თვის შემდეგ ლიბერალური იმპერიის დაბადებისა, ნაპოლეონი დარწმუნდა საომრათ მზათა ვართო და თავიდან ვერ აიცილა ის დაფარული ეკალი, რომელიც პრუსიამ გზაზე დაუგდო.

1870 წლის ომის ამბავი, ნაპოლეონის პირადი მონაწილეობა, მისი ინტრიგები და მოქმედება ამ უკანასკნელი ორი წლის განმავლობაში ხომ ყველას ახსოვს, და ამის გამო აქ ბევრის თქმა ამ საგანზე საჭირო არ არის, იმის მეტი, რომ მისმა მოქმედებამ ერთხელ კიდევ დაამტკიცა ის ქემმარტება, რომ დიდათ სამწუხარო და საშიში საქმეა საზოგადო ბედისა და მომავლის ერთი კაცისთვის მინდობა, მისი ტვინით ცხოვრება, მის უკან ზღვევა, მისგან იმედის და უიმედობის ლოდინი, ისე რომ უიმისოთ ხელის განძრევა და სულის მოთქმა არ შეეძლოს მთელ მხარეს და

თაობას. ათიათასჯერ უფრო ძნელია ეს, როცა ამნაირი კაცის ამაღლების მხოლოდ მიზეზი ნათესაობა ან შთამომავლობაა – როგორც, მაგალითად, ნაპოლეონ მესამის ამაღლება მისი ბიძის სახელის საქმე იყო. ამ ნაირ საქმის მიგდებას ხეირი არავისთვის არ მიუცია და არც შემდეგში მისცემს ვისმე.

ეხლა საჭიროა ორიოდ სიტყვა ვთქვათ თვითონ ნაპოლეონის ხასიათზე და გონებაზე. როგორც კერძო კაცი, ის მეტის მეტათ გადაწყვეტილი კაცი იყო, ნიადაგ მცვლელი თავის აზრისა, სანამ ერთს გადაწყვეტილებას დაადგებოდა. იმას არც გენოისის მიმხედრობა ჰქონდა, არც გამბედავი ხასიათის გადაწყვეტილება, არც გონიერი განხილვის, დაკვირვების, ანალიზის ნიჭი. იმას უყვარდა ოცნება, სხვა და სხვა პროექტების შინჯვა და მათი ასრულების წარმოდგენა, უყვარდა ხალხისა და ნაცნობების მოტყუება. იმას ეგონა, რომ მოტყუება, საქმისა და უსაქმობის დამალვა, საიდუმლოება, გაბღვერა და სხვ., – ჭკუაა. ხასიათით ის მეტის მეტათ პაწაწა იყო, იმას რაღაც ქალური კეკლუცობა აჩნდა მოქმედებაში, თითქო არათუ მარტო იმაზე ნდომებოდეს სხვების ყურადღების მიქცევა, რაც სათქმელი ან საქნარი ჰქონდა, მაგრამ უფრო თავის საკუთარ თავზე, პირისსახეზე, ასე გასინჯეთ – ტანისამოსზედაც. იმას ეგონა, რომ ყველას ის დედამიწის სამირკვლათ მიაჩნდა... ეს პაწია კაცი იყო, რომელიც სხვებმა და გარემოებამ ძლიერი ხალხის ტახტზე შეაკუნცხეს, და რომელმაც იმდენი ეცადა და იფორთხა, რომ გადმოკოტრიალდა ზეიდან კისრის ტეხით და ვაივაგლახით და ეხლა ორმოში ჩაიმარხა.

საზოგადოთ უნდა თქვას კაცმა, რომ ნაპოლეონ მესამის მეფობაში საფრანგეთის მდგომარეობა თუ შეიცვალა, შეიცვალა მარტო საფრანგეთის ეკონომიური მდგომარეობის გაუმჯობესებით. ამ გაუმჯობესების მიზეზი ვაჭრობის, გზებისა და კრედიტის გავრცელება იყო და არა მმართველობის მხრით ცვლილებების შემოღება... რაც კი შეეხება ისეთ რომელიმე გაუმჯობესებას, რომელსაც მადლობით მოიხსენიებს შემდეგი თაობა და შთამომავლობა, – ნაპოლეონს ამისთანა არა უქნია რა. ანგარიში მას და ისტორიას შუა ადვილი მოსათავებელი იქნება, ამიტომ რომ მაშინ ხმის ამოდების ნება და სინდისი მარტო ისტორიას ექნება, და ის გარდაწყვეტით იტყვის, რომ ამ კაცს, რომელსაც, რომ მოენდომებია, ბევრი სასარგებლო და დაუვიწყარი სიკეთის მოტანა შეეძლო თავის მამულისა და მთელი კაცობრიობისთვის, იმისთანა უჯიშო ბუნება ჰქონდა, რომ საფრანგეთის თავში დგომის დროს, როცა იმას ორმოცი მილიონი ხალხის ბედი ებარა, როცა თქმის მეტი არა სჭიროდა რა ნატვრის ასასრულებლათ, – ის იმაზე ჰფიქრობდა, – «ინგლისის ბანკში შესანახავი ფული ვის ვანდო და ვის გავატანო».

დაიბეჭდა ჟურნალ «კრებულში», №1-2, ნ. სკანდელის ხელმოწერით.